

Szkic socjologiczny

CO RODZICE UCZNIÓW MYŚLĄ O SEGREGACJI DZIECI W SZKOŁACH?

JURINA RUSNÁKOVÁ, JÚLIUS RUSNÁK, RASTISLAV ROSINSKÝ,
ALENA ROCHOVSKÁ, BARBORA ODRÁŠKOVÁ¹
(Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre,
Univerzita Komenského v Bratislave)

Słowa kluczowe: segregacja, edukacja, Romowie, uczniowie romscy
Keywords: segregation, education, Roma, Roma pupils

Abstrakt: Jurina Rusnáková, Július Rusnák, Rastislav Rosinský, Alena Rochovská, Barbora Odrášková, CO RODZICE UCZNIÓW MYŚLĄ O SEGREGACJI DZIECI W SZKOŁACH? „PORÓWNANIA” 2 (21), 2017, S. 269–284. ISSN 1733–165X. W słowackim systemie edukacji segregacja jest dość powszechnym zjawiskiem zarówno w szkołach podstawowych, jak i w przedszkolach. Mimo powtarzających się ostrzeżeń ze strony Unii Europejskiej, szkoły w pobliżu społeczności romskich wykorzystują taką separację. Dyrekcje twierdzą, że edukacja ta wspiera „indywidualne podejście” do uczniów romskich, ponieważ tzw. klasy romskie są mniejsze, a przy tym ważnym argumentem jest nacisk rodziców nieromskich, którzy preferują etnicznie jednorodne klasy i wybierają szkoły dla swoich dzieci (nie są zainteresowani szkołami o większej liczbie uczniów romskich). W artykule przedstawiono opinie rodziców dzieci romskich i nieromskich na temat segregowanej edukacji, które uzyskano w wywiadach i badaniach grup fokusowych poprzez analizę projektów i programów zintegrowanej edukacji.

Abstract: Jurina Rusnáková, Július Rusnák, Rastislav Rosinský, Alena Rochovská, Barbora Odrášková, WHAT DO PUPILS' PARENTS THINK ABOUT SCHOOL SEGREGATION? “PORÓWNANIA” 2 (21), 2017, P. 269–284. ISSN 1733–165X. In the Slovak practice, separated (segregated) education is rather common at primary schools as well as in preschool facilities. Despite the repeated warnings by the EU, the schools near Roma communities use such separation. They argue that this education supports an “individual approach” to Roma pupils because “Roma” classes are smaller, and an important argument is the pressure from non-Roma parents. According to schools, they prefer ethnically homogenous classes and they choose schools for their children based on this (they are

1 E-mail: jrusnakova@ukf.sk, jrusnak@pobox.sk, rrosinsky@ukf.sk, rochovska@gmail.com, barbora.odraskova@ukf.sk

not interested in schools with a higher proportion of Roma pupils). The paper states the opinions of parents of Roma and non-Roma children on separated education which were obtained in the interviews and focus groups in the study focused on analysis of inclusive education projects and programmes.

Wstęp

Romowie należą do najbardziej narażonych na ubóstwo i społeczne wykluczenie mieszkańców Europy. Według szacunków w Republice Słowackiej żyje ich 402 840², co stanowi 7,45% całego społeczeństwa. Słowację tym samym można zaliczyć do państw z najwyższą liczbą, jak również relatywnym udziałem, osób pochodzenia romskiego. Spośród nich spora część stara się walczyć z istniejącym ryzykiem ubóstwa i społecznej izolacji. Wiele dokumentów rządowych przedstawia Romów jako grupę wyraźnie zagrożoną nędzą³.

W ostatnich latach na Słowacji przeprowadzono liczne badania, których wyniki podkreślają fakt, że osoby pochodzące z ubogich romskich społeczności należą do najbardziej potrzebujących mieszkańców Słowacji. Badacze (np. Filadelfiová, Gerbery, Škobla; Kráľovská; Vaňo, Mészáros; Džambazovič, Jurásková; Vašečka, Džambazovič i inni) wymieniają jako najczęstsze charakterystyki ubóstwa wśród Romów trudności w dostępie do podstawowych praw – do kształcenia, mieszkania, opieki zdrowotnej, zatrudnienia, ale również do usług, odpowiedniego wynagrodzenia etc. Wysokie bezrobocie (w najbardziej potrzebujących lokalizacjach sięgające 70%), niski standard mieszkań (ich przeludnienie i słaba jakość, brakujące standardowe wyposażenie, brak infrastruktury – np. wody pitnej, elektryczności), niedostatek finansów i wynikające z niego częste zadłużenia, gorszy stan zdrowia czy niższy przeciętny wiek życia w porównaniu z resztą społeczeństwa, a także słaba dostępność do poszczególnych usług, niezadowolający poziom wykształcenia – to tylko niektóre przejawy ubóstwa romskiej społeczności.

Liczni autorzy (np. Džambazovič, Jurásková) dochodzą w swoich badaniach do wniosku, że społeczne wykluczenie, na które wpływa także przestrzenna segregacja, stanowi jedną z typowych oznak "romskiej nędzy". Segregacja występuje we wszystkich aspektach życia (zob. spostrzeżenia, o których w odniesieniu do efektów segregacji wśród społeczności romskiej piszą np. Rusnáková, Čerešníková), łącznie z edukacją i kształceniem. Prawdopodobnie najbardziej typowym objawem segregacji Romów na Słowacji jest istnienie tzw. romskich społeczności, a zatem przestrzennie ograniczonych miejsc zamieszkiwanych przez Romów. Romska

2 Dane z 2013 roku, uzyskane w ramach badań socjograficznych społeczności romskich na Słowacji, opublikowane były w *Atlasie romskich społeczności na Słowacji 2013* (Mušinka et al.).

3 Np. Ogólnopństwowy program ochrony i wsparcia praw człowieka w Republice Słowackiej; Narodowy program reform 2015; Strategia Republiki Słowackiej wspomagająca integrację Romów do 2020 roku.

społeczność jest częścią miasta albo wsi (nie posiada samodzielnej administracji), jednakże może być od niej oddzielona, ograniczona przestrzennie barierą (np. potokiem, torowiskiem itp.), może też zamieszkiwać centrum miasta czy wsi (romska ulica czy romska dzielnica) i tworzyć relatywnie niezależną socjokulturową całość (Rusnáková, Pollák). Pojęcie romskiej społeczności jest często wykorzystywane, szczególnie jako określenie różnorodnych miejsc ich bytności na zróżnicowanym poziomie socjoekonomicznym. W etnicznie homogenicznych społecznościach żyje, według *Atlasu romskich społeczności na Słowacji 2013* (Mušinka et al.), około 53,5% wszystkich Romów, pozostali mieszkają w etnicznie wymieszanym sąsiedztwie. Na podstawie badań można te społeczności podzielić na trzy kategorie (zob. Tabela 1).

NAZWA	CHARAKTERYSTYKA
Miejsce zamieszkania w centrum wsi albo miasta	Urbanistyczne kompleksy zamieszkałe przez Romów znajdujące się wewnątrz wsi albo miasta (np. ulice, sąsiedztwa). Według szacunków żyje w nich 11,5% wszystkich Romów.
Miejsce zamieszkania na skraju wsi albo miasta	Urbanistyczne kompleksy usytuowane na skraju wsi albo miasta; żyje w nich 23,6% z ogólnej liczby Romów.
Miejsce zamieszkania znacznie oddalone od wsi albo miasta	Oddzielone nawet o kilka kilometrów od wsi albo miasta (najmniejsza znana odległość to 900 m, a największa 7 km); żyje w nich 18,4% wszystkich Romów.

Tabela 1: Podział społeczności romskiej. Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mušinka et al.

Jak podkreślają autorzy wspomnianego *Atlasu romskich społeczności na Słowacji 2013* „miejsce zamieszkania może wpłynąć na jakość warunków bytowych, infrastrukturę i dostępność usług” (Mušinka et al. 13). Powszechnie wiadomo, że gorsze warunki bytowe i życiowe są w lokalizacjach znacznie oddalonych od wsi lub miasta (miejsca segregowane): „Z tej perspektywy najgorsza sytuacja jest w segregowanych miejscach zamieszkania a polepsza się wraz z miarą przestrzennej integracji” (Mušinka et al. 13). W części segregowanych społeczności (nazywanych „osadami” z ekwiwalentem także w romskim języku „romane gava”) jest dostęp do podstawowych usług (sklepy spożywcze, urząd pocztowy etc.), wliczając przedszkola i szkoły podstawowe. Dzieci z tych lokalizacji są dzięki temu kształcone, już od najmłodszych lat, w sposób „segregowany”, oddzielnie od pozostałych dzieci. „Osobne” kształcenie nie jest jednak powszechne tylko we wsiach i w miastach, w których

występuje segregowana romska społeczność. Do etnicznie homogenicznych szkół albo klas uczęszcza wiele romskich dzieci żyjących we wsiach z wyższym udziałem społeczeństwa romskiego.

Segregacja Romów a system edukacji

Problem segregacji na wszystkich etapach edukacji w Republice Słowackiej jest najbardziej krytykowanym przez specjalistów i organizacje międzynarodowe, w tym przez Unię Europejską, przejawem segregacji. Jednocześnie jest to zjawisko dość dobrze opracowane i opisane przez badaczy (m.in. Gallová-Kriglerová; Friedman et al.; Vanková; Rafael; Čerešníková; Lehoczka i inni). Zjawisko segregacji i ogólnego niewłaściwego traktowania najczęściej widoczne jest w następujących obszarach:

- Wysoki odsetek romskich uczniów jest objęty tzw. specjalnym nauczaniem, to znaczy nauczaniem przeznaczonym dla dzieci ze specjalnymi potrzebami wychowawczo-edukacyjnymi (najczęściej z upośledzeniem umysłowym, zaburzeniami rozwojowymi, zaburzeniami psychicznymi czy trudnościami w nauce). Szkoły specjalne, w odróżnieniu od pozostałych szkół, rządzą się innymi prawami (np. mniejsza liczba uczniów w klasie, nacisk na rozwój umiejętności praktycznych w kształceniu) i są lepiej finansowane. Absolwenci specjalnej szkoły podstawowej mogą na dalszym etapie kształcenia kontynuować naukę tylko w specjalnych szkołach zawodowych, które umożliwiają naukę najprostszych rzemiosł, mało przydatnych na rynku pracy. Szkoły te są często budowane bezpośrednio w segregowanych społecznościach albo w ich bliskim sąsiedztwie.
- W powszechnych szkołach podstawowych utworzono tzw. klasy specjalne dla dzieci ze specjalnymi potrzebami wychowawczo-edukacyjnymi, a ich uczniami są przede wszystkim romskie dzieci.
- Ogólnie: występowanie wysokiej liczby etnicznie homogenicznych szkół i klas, do których chodzą wyłącznie romskie dzieci.
- Niski odsetek romskich dzieci w wieku przedszkolnym pochodzących z ubogich społeczności, które uczęszczają do przedszkoli (kwestie organizacji edukacji przedszkolnej).
- Indywidualne doświadczenia romskich uczniów z segregacją, np. podczas wspólnego spożywania posiłków w szkole.

Podział uczniów w oparciu o ich pochodzenie etniczne oczywiście nie jest oficjalną strategią szkół. Dzieje się tak często z powodu skupienia dzieci ze słabszymi wynikami w nauce albo dzieci z socjalnie słabszych środowisk w jednej szkolnej grupie, np. w celu lepszego kontaktu nauczycieli z uczniami. Również implementacja specjalnych programów edukacji dla romskich dzieci może skutkować ich segre-

gacją w klasach, w których są one realizowane. Należy przy tym pamiętać o istnieniu szkół, w których romskie dzieci segregowane są celowo i świadomie.

Specjaliści są zgodni co do tego, że segregacja nie jest kwestią indywidualnych decyzji na szczeblu szkolnym, ale efektem systemu, który pozwala na segregację, jak również innych dodatkowych czynników, wpływających na decyzje dyrekcji szkół (np. odrzucenie przez rodziców większości dzieci idei wspólnych klas i szkół). W wioskach i miastach zamieszkałych przez romską społeczność dochodzi do „naturalnych” podziałów na szkoły bez Romów, szkoły z mniejszym udziałem romskich dzieci i szkoły w całości romskie. Te ostatnie cechują się słabszymi osiągnięciami uczniów w nauce i ogólnie należą do najmniej prestiżowych. Skupiają one z reguły romskie dzieci pochodzące z socjoekonomicznie ubogich środowisk o niskim poziomie wykształcenia. Wyniki międzynarodowego badania EDUMIGROM⁴ z 2011 roku wskazują na dwa istotne aspekty kształcenia romskich dzieci z socjalnie uboższych rodzin:

- Powiązanie rodzinnego zaplecza (zwłaszcza socjalnej sytuacji rodziny i wykształcenia uzyskanego przez jej członków) z wynikami dzieci w nauce;
- Powiązanie rodzinnego zaplecza z motywowaniem dziecka do nauki: dzieci pochodzące z socjalnie uboższych rodzin wynoszą z domu słabszą motywację, z tego powodu w klasach bez uczniów z „lepszych” rodzin atmosfera zorientowana jest raczej na zabawę niż na uzyskiwanie dobrych efektów kształcenia (Kusá, Rusnáková, Borovanová).

W słowackim systemie oświaty, szczególnie w klasach wyższych szkół podstawowych, powszechnie występuje podział dzieci na podstawie określonych kryteriów. Uczniowie dzieleni są według zainteresowań i talentów (np. klasy sportowe), według wyników w nauce albo zainteresowania konkretnym przedmiotem (najczęściej chodzi o matematykę i języki obce). Oprócz tego, w wieku dziesięciu lat opuszczają szkoły podstawowe najlepsi i jednocześnie najbardziej zmotywowani uczniowie, którzy przechodzą do ośmioletnich liceów. Proces ten dotyczy także etnicznie zróżnicowanych szkół, romscy uczniowie więc mogą być przydzielani do innych klas czy osobnych budynków.

Wspomniane badania EDUMIGROM odnotowały tego typu klasy w wielu szkołach. W dwóch z nich badacze zidentyfikowali także tzw. klasy zbiorcze, w których skoncentrowani byli uczniowie w różnym wieku z kilku roczników. Klasy te jednak były etnicznie homogeniczne – romskie.

Autorzy publikacji *Zerówka a edukacja romskich uczniów* (Klein, Rusnáková, Šilónová) twierdzą, że koncentrowanie romskich uczniów pochodzących ze słabszych

4 Projekt prowadzony był w dziesięciu krajach UE i skoncentrowany był na badaniach warunków kształcenia dzieci z odmiennego etnikum niż większość w danym państwie. Na Słowacji pod uwagę brano przede wszystkim uczniów romskich. Informacje z tegoż programu dostępne są na: www.edumigrom.eu

socjoekonomicznie środowisk to podwójna segregacja: etniczna i socjalna (polegająca na skupianiu socjalnie słabszych dzieci we wspólnych klasach). Efektem jest mniejsza motywacja tychże dzieci do nauki i wzmacnianie etnicznych barier między Romami a pozostałymi mieszkańcami Słowacji.

Już od kilku lat na Słowacji prowadzona jest dyskusja dotycząca segregacji i niesprawiedliwego kierowania romskich dzieci do specjalnych szkół i klas. Brak dotąd jednoznacznej konkluzji. Mimo realizowanych programów integracyjnych wiele romskich dzieci już na początku procesu edukacji traci szansę na dobre wykształcenie, a co za tym idzie na dobrą pracę w przyszłości. Kolejny raz romskie dzieci stają się poszkodowane w wieku około dziesięciu lat, kiedy uczniowie są dzieleni do poszczególnych klas według wyników w nauce albo utalentowania. Uczniowie pochodzący z lepiej sytuowanych rodzin miewają bardzo dobre i celujące wyniki w nauce, co daje im większe szanse na miejsce w klasach językowych, matematycznych, sportowych i in. Tymczasem romscy uczniowie trafiają do pozostałych klas z dziećmi z gorzej sytuowanych rodzin i ze słabszymi osiągnięciami w nauce.

Badania przeprowadzone w ostatnich latach w środowisku szkół podstawowych przynoszą informacje o występowaniu zjawiska określanego mianem *white flight* (zob. np. Huttová, Gyárfášová, Sekulová). Wiele placówek szkolnych odnotowało masowe odejście białych⁵ uczniów w chwili, gdy w szkole zwiększyła się liczba romskich uczniów. Dyrektorzy szkół wykorzystują presję rodziców należących do większości etnicznej jako pretekst do tworzenia tzw. romskich klas. Bywa to też powodem, by wzbraniać się przed przyjmowaniem większej liczby romskich dzieci. Rodzicom dzieci romskich są z kolei proponowane szkoły, które już mają „etniczną łatkę”. Zjawisko to widoczne jest przede wszystkim w wiejskich lokalizacjach z wyższym odsetkiem romskich mieszkańców. Rodzice „większości” wolą wtedy posyłać swoje dzieci do placówek w większych miastach, szczególnie jeśli istnieje tam możliwość wyboru spośród kilku szkół. Podobnej presji ze strony rodziców ulegają również przedszkola, dążące do zatrzymania białych dzieci i odrzucenia dzieci romskich (najczęściej oficjalnie podawanym powodem jest niewystarczająca liczba pomieszczeń czy zbyt mały metraż placówki, które nie pozwalają na przyjęcie danego dziecka). „Powody tej formy unikania potencjalnych problemów w wielu przypadkach nie wiążą się jednak tylko z pochodzeniem etnicznym, ale także ze słabą socjalno-ekonomiczną pozycją rodziców” (Huttová, Gyárfášová, Sekulová 48).

Poglądy etnicznie romskich i etnicznie słowackich rodziców uczniów szkół podstawowych i przedszkoli na segregowaną edukację stanowiły przedmiot badań⁶,

5 Uczniowie „większości”, czyli etnicznie słowaccy.

6 Jedno z badań realizowane było w latach 2013–2014 w ramach wdrażania na Słowacji narodowego projektu kształcenia integracyjnego w wybranych szkołach podstawowych i przedszkolach: *Inkluzívny model vzdelávania na predprimárnom stupni školskej sústavy* (ITMS 26130130110). Z kolei drugie

których wyniki zostaną zaprezentowane w kolejnych rozdziałach niniejszego artykułu⁷; opracowanie na ich podstawie większości przedstawionych konkluzji oraz ich porównanie przygotowano na potrzeby tego artykułu.

Poglądy rodziców na segregowaną edukację – niektóre ustalenia badań jakościowych

Pierwsze z badań, których wyniki zostaną zaprezentowane, zostało przeprowadzone w 2011 roku jako część analizy konkretnego integracyjnego programu realizowanego w szkołach podstawowych w celu wspierania romskich uczniów z socjalnie ubogich środowisk. Badano zerówkę, do której uczęszczają dzieci, które nie odbyły edukacji na poziomie wczesnopreszkolnym (zerówka może zostać otwarta przez szkołę podstawową jako pierwszy rok nauki w przypadku, gdy do szkoły trafią dzieci, które są słabo – albo nie są wcale – przygotowane do nauki w szkole). Celem badania była analiza ze szczególnym uwzględnieniem negatywnych wpływów badanego programu integracyjnego, w tym segregacji uczniów, do których był on skierowany. Badania przeprowadzono przy wykorzystaniu kilku metod i narzędzi, zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki uzyskano w ramach badań grup fokusowych z udziałem rodziców. Autorami badań byli Vladimír Klein, Jurina Rusnáková i Viera Šilonová, wyniki opublikowano w 2012 roku we wspomnianej już monografii pt. *Zerówka a edukacja romskich uczniów*.

Drugie z badań, których wyniki zostaną zaprezentowane, miało na celu obserwację przedszkoli włączonych do projektu „Integracyjny model kształcenia na wczesnopreszkolnym poziomie systemu edukacji”. Dzięki projektowi przeprowadzonemu w wybranych przedszkolach (z większą liczbą romskich dzieci) zostały wprowadzone następujące zmiany:

- Poszerzenie personelu pedagogicznego o etaty pomocników nauczycieli, tzw. asystentów nauczyciela: ich zadaniem jest praca z rodzicami romskich dzieci (odwiedzanie ich i rozmowy z nimi) oraz praca z romskimi dziećmi, które nie posługują się językiem słowackim;
- Poszerzenie personelu o specjalistów spoza dziedzin pedagogicznych: psychologów, pracowników socjalni;
- Przeprowadzenie szkoleń dla nauczycieli przedszkolnych (szkolenia przygotowane na podstawie analizy ich potrzeb);
- Zwiększenie wsparcia materialnego i technicznego (np. pomoce dydaktyczne);

badanie, *Výskum efektivity nultých ročníkov* (w ramach projektu *Roma Education Fund (REF) School for Everybody*. Project Code: SLO 042), realizowane w 2012 roku, polegało na analizie konkretnego programu integracyjnego skierowanego do romskich uczniów z socjalnie słabszych środowisk, uczęszczających do zerówki.

7 Część autorów niniejszego artykułu wzięła udział w obu wspomnianych badaniach.

- Zwiększenie wsparcia finansowego (np. finansowanie szkolnych wycieczek dla dzieci).

Podczas badań umożliwiono rodzicom podjęcie tematu w grupach fokusowych. Wyniki badań zostały opublikowane w raportach ewaluacyjnych z przebiegu projektu, a również w raporcie z analizy potrzeb edukacyjnych pedagogów i specjalistów we wczesnoprzedzkolnej edukacji dzieci z romskich społeczności (zob. Bibliografia). Oba badania obejmowały zjawisko kompleksowo, na potrzeby niniejszego artykułu wybrano tylko ich relewantne części.

Cele i metody

Głównym celem wymienionych badań było przedstawienie poglądów rodziców dzieci uczęszczających do przedszkoli i szkół podstawowych na wsiach i w miastach ze znacznym udziałem romskiej społeczności na wspólne i segregowane kształcenie romskich i nieromskich dzieci⁸. W tym celu przeanalizowano zapisy ze spotkań grup fokusowych, które zostały zrealizowane w ramach wyżej wymienionych badań, oraz opublikowane efekty (zob. Klein, Rusnáková, Šilonová; Kolektív autorov 2014).

Szkoły, w których badano grupy fokusowe, wybierane były na podstawie uczestnictwa w projektach narodowych i programach edukacji integracyjnej. Chodziło o szkoły w miastach i na wsiach z dużym udziałem ludności romskiej żyjącej w „skoncentrowanych” społecznościach (w obu przeprowadzonych programach udział grup romskich był wyższy niż 30%). Przeanalizowano zapisy z siedemnastu grup fokusowych w dziewięciu szkołach i przedszkolach: siedem grup rodziców dzieci etnicznie słowackich i dziesięć grup rodziców dzieci etnicznie romskich, razem blisko 100 osób.

Wyniki

Sześć spośród dziewięciu przedszkoli i szkół podstawowych, w których odbyły się spotkania z rodzicami, ma tzw. romskie klasy. Należy w tym miejscu wspomnieć, że wszystkie placówki znajdują się w wioskach o wysokim odsetku ludności romskiej, a romscy uczniowie stanowią znaczący procent uczniów szkoły (ponad 50%), stąd też romskie klasy mogą być w pewnym stopniu wynikiem lokalnego rozwoju demograficznego. Innym, niezwykle ważnym czynnikiem jest odejście białych dzieci z tychże szkół (do placówek bez Romów albo z bardzo niskim odsetkiem romskich uczniów).

Według romskich rodziców biorących udział w spotkaniu jednej z grup fokusowych są w miejskiej szkole podstawowej romskie i etnicznie mieszane – „białe” – klasy. Do tych drugich uczęszcza wyraźnie mniej romskich dzieci, i to tylko dzieci

8 Nierom/Nieromowie/nieromski itp. – w języku słowackim utarte określenie etnicznych Słowaków (nie Romów).

z najlepszych romskich rodzin. „Wie pani, jakie dzieci zostają wybrane? Te z bogatszych domów. To one trafiają między gadziów” (Viola – romska matka).⁹

W wielu odwiedzanych szkołach jest tworzenie romskich klas wynikiem wprowadzenia programu integracyjnego – tj. zerówki, przeznaczonej dla dzieci, które nie ukończyły edukacji wczesnoprzedzkolnej. Z reguły uczeszczają do niej tylko romskie dzieci, następnie kontynuując naukę w kolejnych klasach szkoły podstawowej w niezmiennych grupach. Etnicznie homogeniczne romskie klasy są w wielu przypadkach efektem decyzji dyrekcji szkoły, którą kierują różne motywy. Autorzy przeprowadzanych badań spotkali się nawet z placówką szkolną, w której romskie dzieci z segregowanej społeczności traktowane były jako „karta przetargowa” czy „towar handlu”. Takie działania związane są z systemem finansowania szkół poprzez ustalone kwoty dotacji na każdego ucznia. Na uczniów ze specjalnymi potrzebami przeznaczane są wyższe dotacje, tym samym szkoła dzięki nim otrzymuje większe dofinansowanie. Dyrekcje szkół często postanawiają utworzyć specjalną klasę, do której kierowane są dzieci romskie z innych klas: w specjalnych klasach objętość materiału nauczania jest jednak wyraźnie ograniczona w porównaniu z innymi grupami. Według dyrekcji rodzice nie interesują się współpracą ze szkołą i ogólnie edukacją swoich dzieci. Brak zgody rodziców z grupy „większościowej” na wspólną edukację jest również częstym powodem (przynajmniej według dyrekcji szkół), by tworzyć odrębne klasy, podobnie jak osobne przestrzenie dla romskich dzieci w szkolnych stołówkach czy na boiskach. Dla przykładu, jedno z przedszkoli pod presją rodziców zrezygnowało z badanego projektu integracyjnego, mimo stosunkowo wysokiej pomocy finansowej, którą mogło uzyskać. Projekt, który miał wprowadzić wspólne kształcenie, został odrzucony przez nieromskich rodziców. „Dobrze wiem, że przede wszystkim tam, gdzie chodzą dzieci gadziów, tam też nie chcą wziąć naszych dzieci...” (Beata – romska matka).

Ciekawym spostrzeżeniem jest to, że większość rodziców biorących udział w badaniach, bez względu na własne etniczne pochodzenie, uważa segregację romskich dzieci za krzywdzącą. Podział według pochodzenia etnicznego nie jest dobry ani dla Romów, ani dla społeczeństwa: „oddzielić romską społeczność od białej społeczności i odrębnie ją kształcić..., jestem przekonany o tym, że doprowadziłoby to do tego, że za 10 czy 15 lat powstałyby getta białych i getta Romów” (Patrik – nieromski ojciec).

Romscy rodzice nie zgadzają się na separowanie, ale rozumieją je jako strategię szkoły, na którą nie mają wpływu. Nie wiedzą, jak mogliby zmienić ten stan, ale też nie próbują tego robić:

9 Wszystkie przywoływane wypowiedzi rodziców pochodzą z ankiet przeprowadzonych w ramach wyżej wspomnianych badań (zob. przypis 6).

Myślę, że gdyby byli razem, wszystko byłoby lepiej. Nawet dzieci by się lepiej czuły, gdyby były razem, bo gdy z klasy wyjdą tylko nasi a oni [czyt. nieromskie dzieci] dalej jeszcze siedzą, nie idą razem na boisko, bo chyba wstydzą się tego, że ci są Cyganami a ci są biali (Jarmila – romska matka).

Tutaj po prostu tak to wszystko wygląda. Było tak na początku, będzie i dalej. Jesteśmy Cyganami, będziemy Cyganami i w tej kwestii niczego nie zmienimy. Tak będzie już zawsze (Michał – romski ojciec).

Ivana, romska matka, reprezentuje mniejszą grupę romskich rodziców, którzy mają w kwestii wspólnej edukacji zupełnie inny pogląd. Zdaje sobie sprawę z jej zalet, ale jednocześnie wyraża realną obawę wynikającą z panujących złych stosunków międzyetnicznych, które mogłyby odbić się na ich dzieciach: „Z jednej strony nam to przeszkadza, z drugiej nie. Nie chcą przyjąć naszych dzieci między gdziołów... Niech chodzą tak, jak chodzą. W sumie to nawet nie chcę, żeby chodziły między gdziołów. Bo biali zawsze przeklinają Cyganów”.

Na spotkaniu w jednym z miast na wschodzie Słowacji Romowie potrafili świetnie uzasadnić potrzebę wspólnej edukacji, pomimo iż ich dzieci uczęszczają do romskich szkół. Jako potwierdzenie tego przedstawiamy fragment wypowiedzi Jaroslavy, która porównuje doświadczenia swoich dzieci z doświadczeniem własnym:

„Przede wszystkim, kiedy ja chodziłam do przedszkola, byłam w jednej grupie z białymi dziećmi. To było zupełnie normalne, nie wyzywaliśmy siebie nawzajem, kolegowaliśmy się, witaliśmy, nawet teraz mówimy sobie «cześć». Ale nasze dzieci nawet nie zdają sobie sprawy, że istnieją również białe dzieci. A gdy zdarzy się tak, że nasze dzieci spotkają się z białymi, nie wiedzą, jak z nimi rozmawiać”.

Romscy i nieromscy respondenci doszli do wniosku, że jeśli dzieci nauczą się już teraz żyć razem, pomoże to im w przyszłości być bardziej tolerancyjnymi ludźmi. Jedną z potrzeb, jaką najczęściej przedstawiali romscy rodzice we wszystkich grupach fokusowych, było doskonalenie języka państwowego (słowackiego). Romskie klasy nie dają tej możliwości, co jest według rodziców rażącym uchybieniem, które odbija się na wynikach w nauce, a w ogóle dalszej edukacji ich dzieci. Obrazem takiej sytuacji niech będzie wypowiedź Ivana – romskiego ojca, który krytykuje etniczną jednorodność w zerówce:

„To nam przeszkadza. Bo każdy dzieli na białych i na Romów. Wielu to robi, bo gdy są razem, np. tylko romskie dzieci, wtedy przeważnie rozmawiają po cygańsku także w szkole, a gdyby wśród nich było choćby kilku uczniów białych, wtedy rozmawiałyby po słowacku”.

Oponuje Marián, który staje w obronie zerówki jako jedyne ratunku dla swoich dzieci – gdyby go nie ukończyły, nie byłyby przygotowane do rozpoczęcia nauki w pierwszej klasie szkoły podstawowej, bo przedszkole nie było dla nich dostępne. Mimo powtarzanych przez niego próśb, dzieci nie zostały przyjęte do miejscowego przedszkola z powodu braku miejsc¹⁰. Podobne doświadczenia ma kilkoro uczestników grupy fokusowej. Według nich romskie dzieci nie są mile widziane w miejscowym przedszkolu. Wspomniany Marián stwierdził również, że „ze 100% romskich dzieci przyjętych zostanie jakies 2%”. Dotyczyło to dzieci z segregowanej wioski, które przy rozpoczęciu nauki zmagają się z barierą językową, ponieważ w środowisku domowym posługiwały się wyłącznie językiem romskim: bez przygotowania do rozpoczęcia nauki w szkole (w przedszkolu albo w zerówce) z pewnością nie radziłyby sobie na dalszych etapach nauki.

Nie-romowie byli w wyrażaniu swoich poglądów ostrożniejsi, według nich izolacja Romów nie jest właściwym i sprawiedliwym rozwiązaniem, ale wspólne klasy mogłyby spełniać swoją funkcję jedynie z pewnymi zastrzeżeniami. Głównym warunkiem, zdaniem większości nieromskich uczestników grup fokusowych, jest właściwy odsetek nieromskich i romskich dzieci w klasie (romskich dzieci powinno być mniej niż jedna trzecia). Część nieromskich rodziców deklaruje zaakceptowanie romskich dzieci, które nie pochodzą z segregowanych społeczności, są czyste, grzeczne i mądre. Ważne ich zdaniem jest także zachowywanie się romskich dzieci i ich ogólne umiejętności: „Uważam, że wspólne kształcenie jest lepsze. Ale pod warunkiem, że w jednej klasie spotkają się dzieci, które są na podobnym poziomie. Oczywiście jest to, że wszystkie dzieci są czyste, nie mają wszy, nie pachną nieprzyjemnie i nie zachowują się niegrzecznie” (Milada – nieromska matka).

Rodzice etnicznej większości dzielili więc romskie dzieci na grzeczne i niegrzeczne albo na te, które potrafią się przystosować, i te, które mają z tym kłopoty. Grzeczne dzieci mogą uczęszczać do wspólnych klas (spełniając powyższe warunki), niegrzeczne dzieci nie mogą, ponieważ nie miałyby dobrego wpływu na swoich nieromskich kolegów. Mniejsza część nieromskich rodziców proponowała etnicznie homogeniczne klasy, jednak we wspólnej szkole. Tym samym, według nich, szkoły uniknęłyby podejrzeń o dyskryminację romskich dzieci. Ci opiekunowie uważają bowiem, że nawet grzeczne romskie dzieci nie powinny uczęszczać do klas z dziećmi nieromskimi.

W dyskusji rodzice skupiali się na korzystnych i niekorzystnych efektach wspólnej edukacji etnicznie różniących się dzieci. Tabela 2, która została stworzona przez autorów jednego z analizowanych badań, zwięźle obrazuje wyniki tej dyskusji.

10 Warto tu dodać, że większość Romów na Słowacji nie ma stałego zatrudnienia, zaś do przedszkoli w pierwszej kolejności przyjmowane są dzieci tych rodziców, którzy mają stałe zatrudnienie (przyp. tłumaczki).

KORZYŚCI		NIEKORZYSTNE EFEKTY	
DLA ROMSKICH DZIECI	DLA NIEROMSKICH DZIECI	DLA ROMSKICH DZIECI	DLA NIEROMSKICH DZIECI
<ul style="list-style-type: none"> - dobry przykład od Nie-Romów - życiowa motywacja; - droga do socjalizacji; - wzajemne poznanie się; - przyswajanie nawyków i zdolności poprzez obserwowanie nieromskich dzieci; - ogólny rozwój dzieci; - przyswojenie języka państwowego i doskonalenie go; - uczenie się współżycia w grupie; - powstawanie przyjaźni, romskie dzieci uczą się żyć między nieromskimi dziećmi; - obalanie stereotypów po obu stronach; - przestrzeń dla rodziców do tworzenia międzyetnicznych związków; - likwidowanie złego wpływu na romskie dzieci spowodowanego świadomością, że są one niechciane w przedszkolach; - obniżanie negatywnego wpływu na wyniki edukacji w przyszłości 	<ul style="list-style-type: none"> - korzyści finansowe płynące ze strony państwa dla romskich dzieci, z których czerpać mogą także nieromskie dzieci; - wzajemne poznanie się; - uczenie się współżycia w grupie; - obalanie stereotypów po obu stronach 	<ul style="list-style-type: none"> - brak możliwości porozumiewania się w romskim języku; - możliwa dyskryminacja ze strony nieromskich dzieci 	<ul style="list-style-type: none"> - bariery komunikacyjne spowodowane niezajomością języka słowackiego wśród romskich dzieci; - zły wpływ romskich dzieci na nieromskie dzieci (np. sposób zachowania, wyrażania). Nieromskie dzieci zyskują niewłaściwe społeczne nawyki; - skupienie większej uwagi i pomocy pedagogów na romskich dzieciach kosztem dzieci nieromskich

Tabela 2: Korzyści i niekorzystne efekty wspólnej edukacji wg rodziców. Źródło: Rusnáková.

Tabela pokazuje, że według rodziców wspólne kształcenie przynosi znacznie mniej korzyści dzieciom słowackim niż dzieciom romskim. Zrozumiałe jest, że ich rodzice będą słabiej zmotywowani do tworzenia etnicznie heterogenicznych klas. Warto jednak uświadomić sobie, że szkoła jest często jedynym miejscem, w którym romskie i nieromskie dzieci mogą się spotykać, a przede wszystkim nawzajem się poznawać – zwłaszcza w przypadku romskich dzieci żyjących w przestrzennej segregacji. Co również istotne – należy przypomnieć o humanizującym wymiarze szkoły, która powinna uczyć demokracji, solidarności i współpracy. Proponujemy więc, by dysproporcje między korzyściami a niekorzystnymi efektami wspólnego kształcenia dla romskich i nieromskich dzieci pojmować raczej jako wyzwanie dla samych szkół, a szczególnie dla polityki państwa.

Zakończenie

Celowa, ale i niezamierzona segregacja romskich dzieci w szkołach na Słowacji często bywa tzw. tajemnicą poliszynela. To część skomplikowanych międzyetnicznych relacji, które współcześnie przeradzają się w otwarcie okazywaną wobec Romów ze strony części obywateli państwa. W ostatnich latach kilka słowackich partii politycznych przyjęło antyromską agendę do swoich programów, a niezręczne wypowiedzi niektórych polityków wykraczają poza granice akceptowalności w społeczeństwie demokratycznym. Co za tym idzie, wyzwolenie kultury politycznej w tej dziedzinie daje większe poczucie bezpieczeństwa ich wyborcom, którzy z kolei bardziej zuchwale prezentują swoje rasistowskie poglądy.

Nie jest naszym zadaniem ocenianie powodów izolacji romskich dzieci w szkołach, ale trzeba podkreślić fakt, że szkoły przejawiają tendencję do inkluzyjności Romów, która jak dotąd nie jest wystarczająco wykorzystywana. Szkoła może stać się przestrzenią do nawiązywania relacji międzyetnicznych, do współpracy dzieci różnych grup etnicznych czy narodowości. Wymaga to jednak systemowego wsparcia ze strony państwa, a także zainteresowania ze strony nauczycieli i lepszego ich przygotowania. Słowacki system edukacji musi zostać zreformowany tak, żeby dawał szansę na dobre wykształcenie wszystkim dzieciom. Obecnie tak się nie dzieje. Z ogólnie dostępnych badań wynika, że szkoła nie równoważy trudnej sytuacji dzieci romskich pochodzących z ubogich rodzin, nie uczy na to zjawisko. Jak pokazują wyniki wspomnianego międzynarodowego badania EDUMIGROM, znaczący odsetek romskich dzieci uczęszcza do etnicznie mieszanych szkół, jednak współpraca między Romami a pozostałymi obywatelami, Nie-Romami, nie jest w żaden sposób wspierana. Szczególnie w odniesieniu do dzieci, które żyją w segregowanych społecznościach i mają niezwykle mało okazji do poznawania świata Nie-Romów, szkoła integracyjna ma wielkie znaczenie.

Wyniki dyskusji z rodzicami dzieci uczęszczających do przedszkoli i szkół podstawowych z wysokim odsetkiem romskich uczniów wskazują, że opiekunowie należący do etnicznej większości nie są pozytywnie nastawieni do wizji wspólnego kształcenia. Istotne jednak jest, że są oni otwarci na dyskusję na ten temat, pomimo że stawiają rygorystyczne warunki (trudne do spełnienia zwłaszcza przez szkoły z wysokim odsetkiem romskich uczniów).

Etniczna większość często wyraża przekonanie, że Romowie dobrowolnie się izolują i współżycie z Nie-Romami (także w ramach edukacji) ich nie interesuje. Rodzice romskich dzieci nie potwierdzili tego stereotypu, wręcz przeciwnie. Bardzo dobrze uzasadniali potrzebę wspólnej edukacji, jak również negatywne wpływy segregacji. Nie są oni jednak wystarczająco aktywnie nastawieni do tego problemu, nie przejawiają woli zmiany i nie widzą takiej możliwości – co stanowi wyzwanie dla państwa i osób zajmujących stanowiska asystentów, aktywistów itp., dążących do urzeczywistnienia demokracji partycypacyjnej.

Przekład z języka słowackiego Małgorzata Dambek

BIBLIOGRAFIA

- Džambazovič Roman, Jurásková Martina. „Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku”. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Ed. M. Vašečka. Bratislava: IVO, 2002. P. 527–564.
- Čerešníková, Miroslava. „Význam diagnostiky sociálnych a adaptívnych kompetencií pri posudzovaní školskej zrelosti rómskych detí”. Psychológia – škola – inklúzia. Rešpektovanie rôznorodosti a individuality. Ed. E. Gajdošová. Bratislava: Polymedia, 2014. P. 308–314.
- Filadelfiová Jarmila, Gerbery Daniel, Škobla Daniel. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava: Regional Bureau UNDP for Europe and the Commonwealth of Independent States, 2006.
- Friedman Eben et al. *Škola ako geto. Systematické nadmerné zastúpenie Rómov v špeciálnom vzdelávaní na Slovensku*. Bratislava: Roma Education Fund, 2009.
- Gallová-Kriglerová, Elena. *Dopad opatrení zameraných na zlepšenie situácie rómskych detí vo vzdelávaní*. Bratislava: SGI, 2007.
- Huttová Jana, Gyárfášová Oľga, Sekulová Martina. *Segregácia alebo inklúzia Rómov vo vzdelávaní: Voľba pre školy?*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2012.
- Klein Vladimír, Rusnáková Jurina, Šilonová Viera. *Nultý ročník edukácia rómskych žiakov*. Spišská Nová Ves: Roma Education Fund, 2012.
- Kolektív autorov. „Analýza vzdelávacích potrieb pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov v predprimárnom vzdelávaní detí z marginalizovaných rómskych komunít”. Prešov: MPC, 2013. Web. 7.06.2017. <http://www.npmrk2.sk/sites/default/files/ANAL%C3%9DZA_1.1_0.pdf>

- Kolektív autorov. „Evalvačná správa z implementácie inkluzívneho modelu vzdelávania v materských školách I. Priebežná evalvačná správa“. Prešov: MPC, 2014. Web. 7.06.2017. <<http://www.np-mrk2.sk/sites/default/files/Evalvacna-sprava.pdf>>
- Kolektív autorov. „Evalvačná správa z implementácie inkluzívneho modelu vzdelávania v materských školách II. Záverečná evalvačná správa“. Prešov: MPC, 2015. Web. 7.06.2017. <<http://www.np-mrk2.sk/sites/default/files/Evalvacna-sprava-2.pdf>>
- Kráľovská, Vanda. „Zdravotný stav detí a žien žijúcich v chudobných komunitách slovenskej republiky“. *Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe*. Ed. Z. Kusá, R. Džambazovič. Bratislava: SAV, 2006. P. 152–160.
- Kusá Zuzana, Rusnáková Jurina, Borovanová Martina. „EDUMIGROM: Polici recommendations“. 2011. Web. 7.06.2017. <http://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-23791/edumigrom-policy-recommendations-slovakia.pdf>
- Lehoczká, Lýdia. „Marginalizácia ako zníženie životných šancí a bariéra potrieb znalostného trhu práce“. *Možnosti napredovania Rómov pri uplatnení sa v živote spoločnosti*. Ed. M. Záhumenská. Nitra: UKF, 2009. P. 48–70.
- Mušinka Alexander et al. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP, 2014.
- Rafael, Vladimír, ed. *Odpovede na otázky (de)segregácie žiakov vo vzdelávacom systéme Slovenska*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, 2011.
- Rusnáková, Jurina. „Názory a skúsenosti rodičov – výsledky kvalitatívneho zisťovania prostredníctvom fókusových skupín“. *Evalvačná správa z implementácie inkluzívneho modelu vzdelávania v materských školách I. Priebežná evalvačná správa*. Ed. Kolektív autorov Prešov: MPC, 2014. S. 81–90. Web. 7.06.2017. <<http://www.np-mrk2.sk/sites/default/files/Evalvacna-sprava.pdf>>
- Rusnáková Jurina, Čerešníková Miroslava. *Sociálna opora a sociálne siete Rómov. Analýza druhov sociálnej opory v sociálnych sieťach*. Nitra: UKF, 2015.
- Rusnáková Jurina, Pollák Peter. „Sociálna práca v marginalizovaných rómskych komunitách“. *Metódy sociálnej práce v praxi*. Ed. M. Oláh. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2012. P. 250–285.
- Vanková, Katarína. „Edukácia v školskom systéme v kontexte sociálnej spravodlivosti“. *Dialóg ako cesta spolužitia. Problematika rozvíjania spolužitia viacetnickej spoločnosti odstraňovaním vzájomných bariér*. Ed. J. Svorad. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2010. P. 208–213.
- Vaňo Boris, Mészáros Ján. *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym štandardom*. Bratislava: Infostat, 2004.
- Vašečka Michal, Džambazovič Roman. *Sociálno-ekonomická situácia Rómov na Slovensku ako potenciálnych migrantov a žiadateľov o azyl v krajinách EÚ*. Bratislava: Medzinárodná organizácia pre migráciu IOM, 2000.

